

TÜRK TOPLUMUNDA ZİHNİYET OLUŞUMU AÇISINDAN DİNİ SOSYALLEŞME VE KARŞILAŞILAN BAZI PROBLEMLER

Fazlı POLAT*

ÖZET

Din toplumsal kurumların en önde gelenlerindedir. Toplum hayatını doğrudan etkileyen bir öneme sahiptir. Müntesiplerinin uyumlu bir yaşam tarzı oluşturmalarına yardımcı olur. Çalışmamızda, bu derece öneme sahip olan dinin, özellikle Türk insanının zihniyetinin oluşmasındaki etkisinin neler olduğu konusunu araştırdık. Ayrıca dinin sosyal alana yansımaları halinde karşılaşılan problemlerin nerelerden kaynaklandığı ve bu problemlerinin çözümündeki argümanların nasıl oluşturulması gerektiği sorusunun cevabını aradık.

Bu çalışmamızda dîni sosyalleşmede, danışma çerçevelerimizi (frame of reference) belirlemek ve bunları belirlerken karşılaştığımız sorunların neler olabileceğini ortaya koymaya çalışacağız. Konunun anlaşılabilmesi için kısa bir teorik bilgi verdikten sonra, kısa da olsa İslâmiyet'in toplumsal yapı içerisindeki anlamlandırılma ve algılamalarının biçimleri üzerinde de durmaya çalışacağız.

Bilindiği gibi¹, egosentrik düşünme biçimi başkalarının davranışlarını anlamaya manidir. Dolayısıyla başkalarının yani muhatapların davranışlarını anlamak için onların dünyasını bilmek en azından bilmeye çalışmak gerekmektedir. Her insanın dünya hakkında bir tasavvuru vardır. Bu tasavvur, genel olarak ferdin fiziki ve sosyal muhiti, fizyolojik yapısı, istek ve hedefleri ve nihayet geçmişteki tecrübelerinin birbirlerini etkilemesi suretiyle oluşan kompleks bir süreçle şekillenir¹.

Ferdin fizikî çevresi içerisinde iklimi, coğrafyası ve bölgesel tarihi farklılıklarını (mesela sınır boylarında oturuyor olmak gibi) sayabiliriz. Yine buna paralel olarak sosyal çevresi dahilinde sayabileceğimiz bilgi ortamı, din, arkadaşlık grupları ve boş zamanlarını değerlendirme usulleri gibi pek çok faktör, ferdin sosyal çevresini oluşturmaktadır. Bu faktörlerden belki de en önemlisi dîni faktördür. Sosyalleşmeyi ise, ferdi kuşatan bu çerçeve içerisinde yapılan öğrenme

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

¹ Crutchfield-Krech, R.S-Ballachey, E.L.; Cemiyet İçinde Fert, Çev: Mümtaz Turhan, M.E.B. Yay, İst. 1983, s. 26.

faaliyeti olarak tanımlayabiliriz. Daha genel bir ifadeyle, sosyalleşme, kişinin içinde yaşamak durumunda olduğu grubun, veya toplumun; kültürün ve uygarlığın inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi, o gruba veya topluma, kültüre ve uygarlığa özgü duyuş, düşünüş ve inanış biçimlerini alarak, kendi içinde özdeşleştirmek suretiyle kişiliğine şekil kazandırmasıdır. İşte kişinin içinde yaşadığı topluma katılımını sağlayan bu sürece sosyalleşme denir. Gerçekten de, toplum kültürü içerisinde yaygın bir etki alanına sahip bulunan din; aile, ekonomi, ahlak siyasal ve sağlıkla ilgili tutum ve davranışlar üzerinde önemli etki gücüne sahiptir². Fert evrensel ilkeleri ve anlamları kavramanın yanında aynı zamanda onlarla özdeşleşmek ister. Onlara kendince bir takım yeni anlamlar yükleyerek onları sahiplenir ve kendisini bir temsilci yerine koyar. Sosyalleşmişliğin ölçütü, toplumun nesnel dünyası ile ferdin özne dünyası arasında bir uyumun varlığına bağlıdır. Toplum tarafından ortaya konan tutumlar ve yaşam planları fert tarafından üstlenilir. Ancak zaman zaman sunulan bu çerçeve, çatışan menfaatler sebebiyle fertler tarafından ihlal edilirler. Halbuki sosyalleşme, toplumsal hayatın en önemli özelliklerini meşrulaştırarak sürekli bir uzlaşmayı temine çalışır. Din, sosyalleşmenin (meşrulaşmanın) tarihi bakımından en yaygın ve en etkin aracı olagelmıştır. Ayrıca din, o kadar etkin bir sosyalleştirme gücüne sahiptir ki arkaik toplulukların istikrarsız yapılarını dahi gerçekliğe bağlar. Öyleyse din insanın dünya görtüşü oluşturma girişiminde stratejik bir rol oynar. O, insanın kendi öz değerlerini realiteye taşıması suretiyle kendini dışsallaştırmanın maksimum sınırını oluşturur. Ayrıca din kendisinin, toplumsal yapının varlığının bütününe yansıtıldığını da ima eder. Başka bir ifadeyle din, evrenin tamamını insan açısından anlamlı bir varlık olarak kavramanın cesurane bir girişimidir³.

Her insan topluluğunun bulunduğu yerde, bir dünya oluşturma girişimi vardır. Bu girişimde din en önemli yere sahiptir⁴. Çünkü din, önce insanların ruh dünyalarına daha sonra da gerçek dünyalarına hitap ettiğinden, onların dünya kurlmalarının zihniyetini oluşturmaya vesile olmaktadır. Bu yönüyle din toplumsallığın ana saiklerinden biridir. Dolayısıyla zihniyetin toplumsal boyutu önem arz etmektedir⁵.

Bizim buradaki gayemiz, insanın dünya kurarken dinî formlarını değişen sosyo-kültürel yapıya ne derecede uyumlu hale getirebildiği, veya bir başka ifadeyle güncelleştirebildiği ve bunu yaparken de hangi tür problemlerle karşılaştığı sorusunun cevabını aramaktır. Sosyolojik verilere göre, toplumsal yapıyı oluşturan kurumların, ilişkiler ağının birbirleri arasındaki etkileşimleri sonucu oluşan zihniyet, fonksiyonları itibarıyla birbirlerine benzemektedir⁶.

² Ünver Günay., Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat, Erzurum Kitaplığı Yay., İst. 1999, s. 240-241.

³ Peter L. Berger, Dinin Sosyal Gerçekliği, Çev. Ali Coşkun, İnsan yay., İst. 1993, s. 43-58

⁴ Berger, a.g.e., s. 29.

⁵ Niyazi Usta, Ekonomi Ahlakı ve İnsan Kaynağı, Aktif Yay., İst. 2001, s. 15.

⁶ Niyazi Usta, Menzil Nakşiliği, Töre Yay., Ankara 1997, s.46.

Dolayısıyla din de, diğer sosyal kurumlarla aralarında oluşturdukları bağdan dolayı onlardan etkilenir. Özellikle dîni sosyalleşmede, kişilerin dîni algılarında önemli bir yere sahip olan ve içinde yaşadığı toplumun din kültüründen ibaret bulunan, dîni tutum ve davranışların, toplumun dîni yaşayışının canlılık ve devamlılığı üzerindeki etkisi büyüktür. Bu da çok uzun ve karmaşık bir dîni sosyalleşme sürecinin sonunda ancak ortaya çıkmaktadır. Aile ocağında başlayan ve ömür boyu devam eden bir süreç içerisinde ise, aile, çevre, kitle araçları, ve eğitim sürecinde aldığı dinsel bilgiler önemli fonksiyonları olan temel faktördürler⁷.

Ferdin dış alemde olup biten şeyler arasında idrak edebildikleri ve bunları idrak edebilme biçimi biraz da onun fizyolojik yapısıyla ilgilidir. Gözlemci tahlil kabiliyetine sahip birinin kendi dışındaki nesnelere, olayları idrak edişiyile; hantal, donuk ve ilgisiz, eleştirel düşünce açısından zayıf bir kimsenin dünyayı algılayışı elbette ki bir değildir.

İnsanların istek ve hedeflerinin, zaman zaman birbirlerine yakınlıkları olsa bile yine de bazı temel farklılıkları söz konusudur. Bu farklılıkları her insana göre ayrı değerlendirecek şekilde -çokluğunu bir yana bırakarak- gruplandırmak mümkün olabilir. Bu sınıflamayı en azından insan ihtiyaçlarının hiyerarşisinde görmek mümkündür⁸. Bir başka ifadeyle bir sosyal grubu oluşturan fertler aynı istek, ihtiyaç ve hedef içerisinde görülebilirler. Ancak bu istek ve hedeflerde yine de fertlerin aralarında ki bireysel farklılıklar, istemlerinde farklı şekillerde karar vermelerine sebep olacaktır. Fertler veya sosyal gruplar, bir olayı veya nesneyi tanımlama ve açıklamayı kendilerine göre yapmayı amaçlamaktadırlar. Gerçektende insan olayları veya nesnelere bir fotoğraf makinası gibi yansıtmaz. Ferdin algı alanına giren her nesne ve olay kendi istek ihtiyaç ve amaçlarına hizmet edecek şekilde değiştirilerek, kendi dışındaki dünyayı kendi görüşüne göre ifadelendirmeye çalışır⁹. Şöyle ki, dîni gruplardan birinin beyaz diye nitelendirdiği bir nesneyi bir diğersinin gri olarak görüp ve tanımlamaya çalışması da, büyük ölçüde istek ve hedeflerinin farklılığından meydana gelmektedir. Dikkat edilirse bir grubu oluşturan fertlerdeki algılamaları, kapasite ve zihni muhtevaları birbirine yakındır. Örneğin A grubunu oluşturan fertler genelde duyduğuna inanan, eleştirel bir tavır takınmayan, teslimiyetçi, tek düzelğin hakim olduğu bir çevreden gelmişliğin görüntüsünü verirken, B grubunu oluşturan fertlerin şüpheli, kritikci ve daha kompleks bir çevreden gelmişliğin görüntüsünü verebilmektedirler. Ancak, bu etkileşimdeki zihni çerçevenin oluşumunun yegane belirleyicisi olarak yalnızca fizik- maddi çevrenin olduğunu söylemek ve kabul etmek de mümkün değildir.

Netice itibarıyla fertlerin danışma çerçevelerindeki farklılığın dîni sosyalleşme açısından dikkate alınması icap etmektedir. Fertlerin bilgi, istek ve

⁷ Günay, a.g.e., s. 258.

⁸ A.H. Maslow, *Motivation and Personality*, Sec. Edition NewYork 1970, s. 35.

⁹ Orhan Türkdöğen, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M.E.B. Yay., Araştırma İnceleme Dizisi, İst. 1995, s. 184.

tutumlarının müşterek olduğu nisbette birbirlerini anlayacakları var sayılır¹⁰. Bu sebeple bizim, toplum olarak insanlarımızı bilgi, istek ve tutumlarında yeter seviyede müşterek kılmamız kaçınılmaz gibi gözükmektedir. Bu kaçınılmazlığı siyasi, ekonomik ve kültürel zeminden hareketle, veya bütün sosyal kurumların ortak bir faaliyetiyle yerine getirebiliriz. Bunu başarabilmenin bir teknik yönü bir de psikolojik ve sosyolojik yönünün olduğu ortadadır. Teknik yönü, bu sahalara ait uzmanların mesaisine aittir. Örneğin geri kalmış bir ülkenin veya gelişmekte olan bir ülkenin gelişmiş ülkeleri yakalamasında belirleyeceği ekonomik stratejiyi iktisatçılar ortaya koyabilir. Siyasî veya hukuki düzenlemeleri ise ilgili uzmanlar yapacaklardır. Her ne kadar kısa, basit ve yalın ifadeler olarak mücerret düşünme yeteneğini de kısırlaştırmaya sebebiyet vereceği düşünülse de, her toplum karşılaştığı çeşitli problemleri ve ihtiyaçları gidermede kendince bir yol dener ve en uygun olduğu kabul edilen tarz, bir sonraki nesle aktarılır. Kültürün bütün unsurlarında da bu görülür. Bir toplumu en iyi tanıyan yine o toplumun bizzat kendi fertleridir. Bu nedenle toplum arasında yaşayan öğretici her türlü kalıp ve tarzın benimsenmesi icap etmektedir. Masallar, efsaneler, maniler, tekerlemeler, oyunlar ve atasözleri bu türden kalıplardır. Toplumun yarınları için çaba sarf etme süreci içerisinde her türlü varsayımın sınanması ve deneyin ışığında düzeltilmesi gereken bir durumu ortaya çıkarmaktadır¹¹.

İnsanın kültür üreten, kültür taşıyan ve kültürece taşındığı görüşünden¹² hareket edersek, geçmişten miras alınan kültür üretme formunu benimsememiz ya da gözardı etmeyişimiz kültürel tutuculuk olarak nitelenemez. Çünkü kültür, kendi dinamiği içinde kendiliğinden bir değişmeyi oluşturacak süreçtir. Bununla birlikte kendine has kalıplardan hareket etme, deneme yanılma yoluyla da olsa kendine özgü olmak, hazır- ithal kalıplardan daha üretkendir ve bu şekilde düşünmemizi engelleyecek bir tarihi delil de yoktur. Aksine her şeyi ithal ederek elde etme yaratıcılığa manidir. "Elden gelen öğün olmaz, olsa da vaktinde bulunmaz" atasözümüzle özetleyebileceğimiz bu nokta da bu gün olduğu gibi kültürün ve teknolojinin hiçbir teste ve revizyona tabi tutulmadan motamot transferinin, kültürel orjinaliteyi tehdit edici olumsuzluğunu da dikkatten uzak tutmamak gerekmektedir.

Bireyin nesnelere, olay ve olguları değerlendirişini, perspektifini belirleyen şey onun tarihi-sosyal konumudur¹³. Dolayısıyla bilgi büyük ölçüde rölatiftir. Zaten ulusların, kültür ve medeniyetlerinin farklılaşması kendilerine has bir durumda ortaya çıkışı da bu yüzden olsa gerek. Hatta fiziksel görünümü ve yapısı herkes için aynı olmasına rağmen, linguistik arka planları¹⁴ aynı olmayan

¹⁰ Krech, a.g.e., C. II, s. 4.

¹¹ B. Magee, Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı, Çev. M. Tuncay, İst. 1990, s. 68.

¹² Nermi Uygur, Kültür Kuramı, Remzi Kitabevi, İst. 1984, s. 18.

¹³ H. Arslan, Epistemik Cemaat, Paradigma Yay., İst. 1992, s. 20.

¹⁴ Arslan, a.g.e., s.29.

gözlemcilerin, kainatı aynı şekilde belirlemelerinin mümkün olmadığını iddia edişlerde de, yani dile göre bilginin şekillenişini kabul etmede¹⁵ de yukarıdaki gibi bir düşünce ve tespit söz konusudur. Bu durumda Arapça olan Kur'an ve Hadislerin daha doğrusu İslâmiyet'in başka dil ve toplumlara hangi ölçüde ve hangi biçimde transfer edilmiş olabileceği sorusunu akla getirmektedir. Aslında bir bilginin yada bir dînin bir toplumdan başka bir topluma aktarılması halinde anlaşılmanması söz konusu olamaz. Fakat alıcı toplumun perspektifine göre şekillenmesi de kaçınılmazdır. Çünkü bir topluma has algı kalıbının değişimini kendi tabii süreci içerisindeki değişiminin dışında değiştirilmesi ne denli mümkün olabilir? Belki kısmen mümkündür, ama bütünüyle değiştirmek asla mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla algı alanına uygun olmayan noktaları kendince biçimlendirerek bir uzlaşma noktası oluşturur. Bilim üreten çevre, bilim tüketen çevre ile ne kadar bağlantılı olursa ahenk de o nisbette gerçekleşir ve bu vesileyle kültürel bütünleşme sağlanmış olur. Yani bilim toplumsallaşmış olur. Elbette ki bu iddia özellikle bilginin toplumsal yaşayışa, yani kültüre yönelik olan kısmına aittir. Yoksa pozitif bilimin konularına ait bir iddia değildir. Kaldı ki bu gün pozitif bilimlerde bile, bire-bir gereklilik şiddetli eleştirilere maruz kalmaktadır. Pozitif bilgi üretilirken determinist ve objektif olursa bile tüketilirken aynı ölçüde, bir kısmı toplumun miras yoluyla devraldığı ve toplum halinde yaşamının bir neticesi olan değerlerdir.

Dîni Sosyalleşmede Ortaya Çıkan Bazı Problemler

Bu bölümde üzerinde duracağımız husus dîni sosyalleşme açısından söz konusu problemlerdir ki başlıcaları a) Türkiye'de din otoritelerinden ve dîni gruplaşmalardan (İslâmi cemaatlerden) kaynaklanan problemler, b) Politik eksikli problemlerdir.

a) Dîni algıların zamanın icaplarına göre geliştirilmesi ve daha geniş tabana yayılarak yaşanılabilirliğini sağlamak mümkün olmasına karşın, bu yapılamamıştır. Bunu bir tek nedene bağlamak yanlış olur. Tabanla tavanın din algılamasındaki farklılık bütün dinler için geçerlidir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ruhban sınıfından kaynaklanırken İslâmiyet'te daha farklı faktörler söz konusudur. Hatta bu farklılık toplumlar arası farklılıktan da kaynaklanabilir. Yine aydın-halk arasındaki tanımlama ve algılama farkı din uleması ile geniş halk kitleleri arasında ki farklılığa da benzemektedir¹⁶. Din, daha yakın tarihimizde olduğu gibi, bu gün de toplumumuzda din adına oluşturulmuş bir takım egemen sınıfların kendi çıkarlarını korumak ve meşrulaştırmak için kullandıkları bir değer halini almıştır. Özellikle gelişmemiş ya da gelişmekte olan bölgelerde durum bu iken genel durumun bundan pek farklı olmadığı kanaatindeyiz. Farklaşmamış bir yapının belirlediği kaderci bir anlayışın ana unsuru olarak, kurgularını korumak isteyen egemen sınıflar tarafından statükonun korunmasında kullanılan "muhafazakar" dîni

¹⁵ Bkz., Barlas Tolan, Çev. B. İsen-G. Batmaz, Ben ve Toplum, s. 167-194.

¹⁶ Usta, Ekonomi Ahlakı ve İnsan Kaynağı, s. 35-36.

akımlar¹⁷, aynı zamanda pratikte var olan dînin de en çok beslendiği ana saiklerden birisidir. Gerek dîni gruplar gerekse dîni referansları kullanarak varlığını sürdüren sosyal sınıflar dîni sosyalleşmemiz açısından en büyük problemlerden biri olarak düşünülmektedir. Ülkemizin güneydoğu ve doğu bölgelerindeki yapıya baktığımızda, S. F. Ülgenerin ifadesiyle şeyhliği şahılığa çevirerek din adına bir egemen sınıf yaratarak halkı gerek ekonomik ve gerekse siyasal alanda kontrol altına almaktadırlar. Dîni sosyalleşme çerçevesi içerisinde herhangi bir uygulama veya anlayışı toplumsal değişmeye paralel olarak yanlışlığı, akli selim ile sabit ise bu uygulamaların değiştirilmesinin dîni taassup sebebiyle reddedilmesi ne derece doğrudur? Daima insan hayatını ön planda tutan din, kendi referanslarından hareketle insanlara asla zulüm yapılmasına müsaade etmez. Kaldı ki dînin daima müntesiplerinin sorunlarını çözücü ve yol göstericilik görevi vardır. Özellikle İslâm dîni bu konuda gayet açık ve seçik olarak müntesiplerine doğrudan hitap ederek hiçbir aracı kurum veya şahıs kullanmamıştır. Dolayısıyla bu konunun tartışılması bize bu yapının dîni sosyalleşme açısından ortaya çıkardıkları problemleri gözlemlene imkanı vereceği kanaatindeyiz.

Toplumsal bir olgu ve zorunluluk olan değişimin gerçekleşmesine mani olunamayacağı, tarihi müşahade ve mantıki delillerle ortadadır. Kur'an-da neshe şahit oluyoruz. Bu günün karmaşık toplumsal hayatına nazaran, Hz. Muhammed'in peygamber olarak içinde yaşadığı dönemdeki, oldukça basit olan toplumda dahi kısa sürede bazı uygulama ve zihniyet değişikliklerine tanık olmaktayız. Bu itibarla değişmeyi kabul etmemek söz konusu olmayacağı gibi, Hz. Peygamberin zamanında tamamlanıp bittiğini söylemek de mümkün değildir. Hemen belirtelim ki biz nesh'i sosyal değişmeye paralel bir anlamda kullanıyoruz. Yoksa bu gün bazı ayet ve sünnetlerin ilga edilmesi manasına almıyoruz. Söylemek istediğimiz, sürekli değişim içinde olan bir yapı olarak toplumlara değişmez sosyal yasalar koymanın imkansızlığına işaret etmektir.

Kur'an Yahudi ve Hıristiyanların din adamlarını ilahlaştırdıklarını ifade eder¹⁸. Bu konuda, gençliğinde Hıristiyanlığı kabul etmişken sonra Müslüman olan Tay kabilesi reisi Adıyy'in "Ey Allah'ın elçisi! Onlar hahamlarına ve rahiplerine tapmıyorlardı ki" şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber; "hahamları ve rahipleri onlara Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal, helal kıldığı şeyleri de haram diye takdim ettiler, onlarda buna uydular. Onların tapınmaları (din adamlarını ilahlaştırmaları) bu şekildedir" cevabını vermiştir. Yine bir ayette ise Allah'tan en çok korkanların alimler¹⁹ olduğunu belirtmektedir. Gerek din alanında gerekse diğer alanlarda olsun, hiç bir bilim adamının dahi beşeri hatalardan sıyrılabilmesinin, her zaman mümkün olmayacağına dikkat çekmektedir. İslâm insanı ruhani bir varlık olarak gördüğü gibi cismani -düşünen ve yaşayan- bir

¹⁷ Ahmet Yücekök, Dînin Siyasallaşması Din-Devlet İlişkilerinde Türkiye Deneyimi, Afa Yay. İst.1997, s. 24-25

¹⁸ Tevbe, 9 / 31.

¹⁹ Fatır, 35 / 28.

varlık olarak da gördüğünden²⁰, onun her zaman yanıla bileceğini de vurgulamaktadır. Bu sebeple Kur'an, doğruluğunda şüphe olabilecek haber, bilgi ve olgu karşısında bütün insanların metodolojik bir şüphe²¹ taşımaları ikazında bulunur.

Kur'an-ın müşrikler için kullandığı "elleriyle yaptıklarına tapanlar" belirlemesini bugünkü ortamda tahlile çalıştığımız zaman, bir süreç içerisinde oluşan dînî grup, cemaat ve ideolojilerin ve liderlerinin bu gün için bazen müntesiplerinin dînî inançlarının neredeyse yegane belirleyicisi olduklarını görmekteyiz. Grup veya cemaat liderlerinin, idarecilerinin belirlediği çizgi, yorumlar ve ikazların birer "dogma" hüviyetini kazanmasının sakıncalarını ve sebep olduğu olumsuzlukları mütemediyen müşahade ediyoruz. Sosyolojik bir vakıa olarak gruplaşmaları kabullenmemek mümkün değildir. Fakat bu denli taassuba girmeleri ve müntesiplerinin grup fikrinin dışında başka bir şey düşünemez hale getirmelerini ve onları "kabile kültürü"²² formunda yetiştirmelerini ve grup üyelerinin de Kur'an-ın "akletmiyormusunuz", "düşünmüyormusunuz" ikazına karşı kayıtsız kalmalarını anlamak zor. Elbette ki dinsel metinlerin anlaşılması yorumlaması farklı olacaktır. Kimileri statukocu selefî bir anlayışı benimserken, kimileri de ihtiyaç duyulan yorumlamalara gideceklerdir. Her tezin bir antitezle karşılaşmasının gayet doğal olduğunu düşünmekteyiz.

Günümüzde ihtiyaçlara cevap verecek yorum ve anlayışlara sahip olan ve din konusunda ilmi disipline sahip entelektüel çevrenin, geniş halk kitlelerine yansması ve tartışılmasının sağlanamadığı bir ortam söz konusudur. Bunun sebebi, belki de halkın kolay ve sade olanı benimseme tutumudur. Bunun için halk, entelektüel çevrenin fikirlerindense tarikat, parti vb. grup fikirlerini daha çabuk benimseyip paylaşmaktadır. Çünkü entelektüel çevrenin din algısı ve yorumlaması, günlük pratiklere geçirilmesi noktasında çok lüks görülmektedir. Sunulan iddialar üst perdeden taleplerdir. Genelde anlaşılın odur ki, gerek fukahanın gerekse bu günkü din bilginlerinin dînî kurallar ve yorumları konusunda genelde toplumun anlayacağı seviyenin üstünde tutmuş, veya dört köşeli bir din olgusu sunmuş olmalarından dolayı resmi dînî (kitâbi dinin) geniş halk kitleleri tarafından algılayabilme ve pratikte zorlanmadan uygulayabilme imkânını bulamadıkları kanısındayız. Din toplum tabanına ve hitap ettiği müminlerine kaldıramayacakları yükü yüklemeyeceği gibi kolayca yapılabilecek düzeyde sunulduğu takdirde entelektüel dînî söylemlerle halk arasındaki kopuklukta görülmez bir hal alır²³. Özellikle tarihte dînî bir aristokrasi meydana gelmesinin sonucunda bu günde

²⁰ M. Zeki İşcan, Muhammed Abduh'un Dînî ve Siyasi Görüşleri, Dergâh Yay., İst. 1998, s. 192

²¹ Hucurat, 49 / 6.

²² Taha Akyol, Haricilik ve Şia, Kubbealtı Neşriyatı, İst. 1988, s. 129.

²³ S. Fahri Ülgener, Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Der Yay., İst 1981, s. 35.

olduğu gibi belli bir kitleye hakim olma gayesi en büyük problemlerimizden biri olduğu kanısındayız.

Kısacası bu gün ihtiyaç duyulan anlayışların geniş toplum katmanlarınca paylaşımını sağlayamamanın eksikliği, var olan en belirgin problemlerimizden biri olduğu kanısındayız. Dolayısıyla bu problemlere bağlı olarak toplumsal hedeflere ulaşmada yardımcı olacağı beklenen müesseselere (bunların başında din gelmektedir) güvenin sarsılması söz konusu olabilir. İdeolojilerin, inançların yalın halleriyle fertleri ve toplumları denetimleri altına almaları oldukça zordur. İnsanların ferdi ve toplumsal yaşayışlarını kolaylaştıran tabiat ve diğer insanlar nezdinde onları üstünleştiren neticelere, ürünlere sahip kılan inançlar ancak bütünlüyle benimsenir. Taraftarlarına somut (teknik ve toplumsal) yeterlilikler kazandırdığı ölçüde din realize olur ve sosyalleşir. Aksi halde ütöpik bir hal alır²⁴.

Zihniyet problemlerimizin belki de en başlıcası, İslâm tarihinde “haricilik” olarak tanıdığımız en ufak bir entelektüel yeteneğe sahip olmayan bedevi tipidir. Bilindiği gibi hariciler çölün katı yoksul, basit ve tekdüze hayatının insan üzerindeki tesirini temsil ederler. Fizik ve sosyal çevrenin ve ihtiyaçların tatmini²⁵ meselesinin fert ve toplum yapısını belirlemede haricilerin ne denli etkili olduğunu örnek gösterebiliriz.

b) Dîni sosyalleşme açısından karşılaştığımız en önemli problemlerden biri de politik ve ideolojik düşünce yapısından kaynaklanan dîni algularımızdır. Bu gün için toplumumuzda genelleşmesi kesin olmayan bazı dîni anlayışlardan bahsetmemiz mümkündür. Bunları dört başlık altında toplayabiliriz. Bunlar;

1-Radikal dîni anlayışlar.

2-Tasavvufi dîni anlayışlar.

3-Moderniteyle konsensus sağlamış liberal dîni anlayışlar.

4-Muhafazakar-istikrarlılık çerçevesi içerisindeki dîni anlayışlar.

Bu eğilimleri kısaca tahlil ettiğimizde; radikal yönelişlerin genelde kapalı toplum özelliği arzeden ve ekonomik olarak alt gelir seviyesinde olan kesimlerde ortaya çıktığını görmekteyiz. Genelde toplumsal değişimin hızlı olduğu dönemlerde marjinal söylemlerle ortaya çıkarlar. Şayet kendilerini ifade etmekte legal yapılanmalar bulamazlarsa illegal yapılanma içerisinde hareket ederler.

Tasavvufi anlayış etrafında toplananlar ise genelde sosyal ve psikolojik açıdan kendîni tatmin etme arzusu içerisinde olanlardır. Bunlar yaratıcı ile deruni bir ilişki içerisine girmekle iç huzuru bulma çabası içerisindedirler. Ayrıca

²⁴ Jürgen Habermas, Rasyonel bir topluma doğru, Çev. Ahmet Çiğdem-Mehmet Küçük, Vadi Yay., Ankara, 1992, s. 98

²⁵ Maslow, a.g.e., s. 35.

kendilerini tehdit eden günah ve pişmanlık duygularından²⁶ kaçıp sığındıkları bir yapıdır. Bunun yanında dayanışmanın ve varlığını hissettirmenin kuvvetli olduğu bir yer olarak sosyal bir organize içerisinde olmak istenilen bir yapıyı da oluşturmaktadır.

Moderniteyle konsensus sağlayarak liberal bir anlayışla dîni eğilim içerisinde bulunanlar genelde toplumun hem gelir düzeyinin hem de eğitim düzeyinin üst seviyede olduğu çevrelerde daha yaygın olduğunu müşahade etmekteyiz.

Muhafazakar olarak adlandırılan kesim, biraz daha statükodan yana olan geleneksel dîni anlayışın hakim olduğu ve pek fazla dünyasıyla dejenere etmeden uzak tutan fertlerin oluşturduğu bir yapıdır. Bu konuda istatistiksel her hangi bir bilgi elimizde olmamasıyla birlikte, ülke nüfusunun din anlayışının büyük çoğunluğunun bu yapı etrafında toplandığını düşünmekteyiz.

Bu dîni eğilimlerin aralarındaki birbirlerine karşı ekstrem ve radikal yönlerinin törpülenerek bir uzlaşmaya ve benzeşmeye ulaşmaya kadar²⁷ dîni sosyalleşmede bir çok güçlüklerimizin olacağı kanaatindeyiz.

Bu farklı dîni algılamalar, İslâmiyet'in esasen yararlanma durumunda olduğumuz normatif veçhesini gölgelemekte, motivasyon kabiliyetini bir türlü gerçekleştirilemeyeşine sebep olmaktadır. Çünkü İslâm deyince, "hangi İslâm" ve "nasıl bir İslâm" şeklinde ki soruların sorulması duruma gelmiştir.

İslâm, bazen pür mistisizm, bazen yalın kılıç yayılma ideolojisine sahip muhteris bir akım, bazen gayet ılıman, sonsuz şefkat ve merhamete sahip bir anlayış, bazen de naslara dogmatik bir biçimde dayalı irrasyonel yaklaşımlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu farklı bakış açıları kendi içinde gayet tutarlı ve normaldir. Ancak buradaki asıl sorunun başında bu farklılıkları tartışan tarafların zihinsel algılamaları ve kişilik yetersizliklerinin, çözümleme yönünde yeterli ve tutarlı olmayışları gelmektedir. Bu farklı algılarımızı bir kültür zenginliği olarak algılamamız yerine, devamlı ayırıcı bir özellik olarak kullanmışız. Yine önemli bir sebep de bizce hadisenin bir kavram kargaşasına boğdurulması ve tanımlamaların tamamen subjektif ve arzular doğrultusunda yapılması yanlışlığıdır. Bu kavramlardan bazılarını sayacak olursak, demokrasi, lâiklik, irtica, dindar vs. dir. Biz burada bu kavramları tartışma konusu yapacak değiliz. Ancak şu kadarını söylemeyi ihmal etmemeliyiz ki oda, bu olguların ifade ettiği anlamların pratik hayattaki uygulanırılığına baktığımızda ülkemizde şahit olduğumuz biçimiyle pek fazla hassasiyet gösterildiğini söylememiz zor olsa gerek. Mesela lâiklikle ilgili gerek yakın tarihimizde gerekse günümüzdeki uygulamalarda meydana gelen bir takım yanlışlıkları görmezlikten gelemeyiz. Kaldı ki lâiklik İslâm açısından

²⁶ Niyasi Usta, "Göç ve Din: Toplumsal Değişme Sürecinde Yeni Dîni Yönelişler" Diyanet İşleri Başkanlığı Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, 2000, s.273-274

²⁷ Usta, a.y.

bütünüyle tasvip görmese de, din ve vicdan özgürlüğü, devlet yönetiminde akılcılık, toplumun menfaatine olanı ilke edinme, değişmelere paralel olarak yeni politikalar üretme, insan hakları gibi sosyal ve siyasi boyutları itibariyle İslâmiyet'in lâikliğe ilgisiz kalması ve olumlu yönde yaklaşmamasının söylenemeyeceği bir gerçektir.²⁸ Bununla beraber müşahade edilen biçimiyle laik düşününler ile lâik düşünmeyenler arasında haklı talep ve kaygılar söz konusudur. Bu kadar sık ve yoğunluktaki yasak-günah belirlemesine yönelik olanlar, daha fazla somut imkanlara sahip olduklarında bu psikolojik alışkanlıklarının etkisiyle hareket ederlerse ne olur sorusunun sorulmasına ve güvensizlik ortamının gelişmesine sebebiyet verilmektedir. Böylece her anlayışı kendi dünya görüşü doğrultusunda değiştirme ve sosyalleştirmeye hız katabilmek için yapılması gerekenler içerisinde zorlamacılığı ve yasakçılığı en başta gelen vasıta olarak görmekte, bu konuda sosyal barışı ve çözümü sağlamayı zorlaştıran hatta çözümsüzleştiren "güvensizlik" ve "inat psikolojisidir." Böyle bir ortamda ise dinin fertler açısından ve fertler vasıtasıyla oluşan dînî-toplumsal değerler açısından beklentilerin makul ve iyi niyetle çözümlenmediği zaman, dînî toplum bazında oluşturduğu potansiyeli siyasi çıkar maksatlı olarak kullanacak oluşumlar söz konusu olmaktadır. Bir grubun dine karşı olumsuz tavır takınması karşısında doğal olarak karşısında muhalefetini doğurmaktadır. Dolayısıyla aralarındaki giriştikleri mücadelede zararlı çıkan toplumun bütünü olmaktadır.

Öncelikle bu gün siyasi partileri gözlemlediğimizde toplumun menfaatine, insanların huzurlu yaşamalarına yardım edecek bir teklif yada pozisyonda bir uzlaşma ve demokrasi kültürünü ortaya koyabilmeleri için çok çetin bir süreci geçirmeleri gerekmektedir. Türkiye'de din-siyaset ilişkisi ya da din-devlet ilişkisi maalesef, pratikte henüz sınırları belirlenememiştir. Teorik olarak yasalarda bir takım sınırlar ifade edilmiş olsa da kültürel yetkinlik açısından bu seviyeyi algılayabildiğimizi bile söylememiz pek mümkün gözükmemektedir. Dindar, siyaset yaparken dindarlığını ya bir meziyet olarak görmekte yada bir referans olarak kullanmaktadır. Oysa dindarlığın ve inancın limitlerini belirlemek mümkün değildir.²⁹ Yani kimin daha fazla dindar olduğu ve ye kimin imanının daha makbul olduğunu bilebilme imkanımızın olmadığı gibi bir başkasının da bu konuda bilgi sahibi olmadığı kanısındayız.

Hal böyle olunca da din-siyaset ilişkisi içerisinde dindarın siyaset yapması topluma zarar vereceği değerlendirilmektedir. Bu gün Batı ülkelerinde siyasal faaliyette bulunan "Hıristiyan Demokratlar"ın din-siyaset ilişkisine baktığımızda, bunlardan hiç birinin ne dînî devleti yönetmesi şeklinde bir talepleri olmakta nede dindarlığı siyasal alanda bir referans olarak kullanmaktadırlar. Burada dînî siyaset yapması yerine dindarın siyaset yapabileceği konusunda çaba

²⁸ Bu konuda b.k.z., Muhammed Ammara, Lâiklik ve Dînî Fanatizm Arasında İslâm Devleti, Endülüs Yay., İst. 1991. s. 266-275; Niyazi Usta, "Din Devlet", Dînî Araştırmalar Dergisi, Say. 8, Ankara, 2000, s. 137-148

²⁹ Usta, a.g.m. s. 139.

harcamaktadırlar. Ayrıca toplum menfaatlerine işaret eden dîni referanslar da kullanılmaktadır. Ancak bu durum dînin talebi diye değil de, toplumsal gerçekliğin gereği olarak görülmektedir. Burada Katolik Hıristiyanlığının baş otoritesi Papa'nın dünya Katoliklerinin dîni liderliğini temsilciliğinin yanında, Vatikan devlet başkanlığı görevini de yürütmesi dikkate değerdir. Bu gün Vatikan'ın Batı dünyasının içerisindeki pozisyonuna baktığımızda, buradaki din- siyaset ilişkisinin sınırlarını daha net bir biçimde görebiliriz.

Bizde de durumun bundan farklı olmaması gerektiği kanısındayız. Elbette ki her toplumun kendisine özgü bazı durumları söz konusudur. Ancak biz de din siyaset ilişkisini bu çerçevede neden değerlendirmeyelim,³⁰ kaldı ki bu ilişkiyi yürütme konusunda bu günkü batı toplumlarından daha engin bir tecrübeye sahibiz. Aslında bu günde buna mani hiçbir durum söz konusu olmamaktadır. Burada dindar siyasetçi, yeter ki toplumsal gerçekliği ve rasyonaliteyi ön planda tutarak, din ile demokrasi arasındaki ilişki çerçevesinde sıkıca bir sosyalleşmeyi başarabilmiş olsun.

Netice itibariyle bugün İslâmiyet kültürümüzün bir parçası ve kültürün pek çok alt sistemini etkileyen bir unsur olarak bilimsel ölçülerle anlaşılma yerine siyasi ve ideolojik yorumlarla anlaşılmakta ve takdim edilmektedir. Bu nedenden dolayı din adına ortaya çıkan her olumlu tavır baştan reddedilebilmektedir. Burada gerek dîni bu şekilde sunanların, gerekse dine tamamen önyargıyla bakanların yanlışlıkları aynı derecededir. Çünkü her iki kesim de hem toplumsal realiteyi ve hem de rasyonaliteyi arka plana atarak ya menfaatlerini, yada yönetme ve hakimiyet kurma arzularını ön plana çıkardıkları düşünülebilir. Bu durum toplumun hiçbir kesiminin menfaatine gözükmeyeceği gibi, bundan inanılmayacak kadar da zarar götürebileceği aşikardır.

ABSTRACT

Religion, is one of the most important of social institutions. It has a direct effect on the social life. Because it helps to believers in establishment a harmony and meanful life. By this study, we want to research that: the religion having such a importance has what kind of effect in forming mentality of espacially Turkish people. In addition, we investigated that, in such like religion effects to social area, what kind of problems rises and for this problems and it's answers how may be arguments constituted?

³⁰ Mehmet S. Aydın, İçe Kritik Bakış Din-Felsefe-Laiklik, İyiyadam Yay., İstanbul 1999, s. 141

